

„A Grál” – mitikus tárgy, fogalom és jelkép

Winkler Gábor

Idézzük fel Wagner Lohengrin című operájának a harmadik felvonásában elhangzó Grál-elbeszélés kezdő-sorait!

A verssorok értelmezésénél érdemes egy percre megállni. A ma beszélt „hétköznapi” nyelvtől eltérő, idejétmúlt szóalakokat is használó szövegből is egyértelműen kitűnik, hogy a wagneri megfogalmazás szerint a misztikus Grál az a csodaerejű erő (Wunderkraft), ami őrzőit rendkívüli hatalommal ruházza fel. Ezt az erőt, a csodálatos áldást egy edény őrzi. Amint azt Závodszy Zoltán – a főhős ezüstvértjét számtalanszor magára is felöltő egykori kitűnő Wagner-tenor – gyönyörű, az eredeti textus ihletett fogalmazását követő magyar prozódikus fordítása is tükrözi: *„E kincs a Grál, és boldog hitbe révül / Az örök lelke, hogyha fénye rezg. / Kiket e drága szolgálatra választ, / A Grál azoknak égi hatalmat ad, / Mert védve van, kit szent varázssal áraszt, / Nem érheti baj és nem hal bús*

*halált.”*² (Tegyük hozzá, amint később kiderül, amíg titkát, kilétét homály fedi.)

Akkor hát mi is a Grál? Az áldást rejtő edény? A titokzatos erő? Az égi igazságszolgáltatásba vetett bizalom? Hogyan kapcsolódik mondája a Lohengrin-mondakörrel? Járjuk körül!

A GRÁL-MONDA EREDETE

Az előzetes várakozással szemben a Grálról sem mint tárgyról (a kehelyről), sem mint fogalomról (az égi erőről) az Újszövetség kanonizált változatában nem esik szó. Első említésének Chretien de Troyes 1190 táján keletkezett, ófrancia nyelven írt Perceval, a Grál története

A Wagner Lohengrin c. operája harmadik felvonásában elhangzó Grál-elbeszélés kezdősorai és gondolatiságát követő, de nem szó szerinti fordítása

In fernem Land, unnahbar euren Schritten,
liegt eine Burg, die Monsalvat genannt;
ein lichter Tempel stehet dort inmitten,
so kostbar als auf Erden nichts bekannt;

drin ein Gefäß von wundertät'gem Segen
wird dort als höchstes Heiligtum bewacht.
Es ward, dass sein der Menschen reinste pflegen,
herab von einer Engelschar gebracht.

Alljährlich naht vom Himmel eine Taube,
um neu zu stärken seine Wunderkraft:
Es heißt der Gral, und selig reinster Glaube
erteilt durch ihn sich seiner Ritterschaft.

Van a távoli, lépteitekkel elérhetetlen
világban egy vár és Monsalvat a neve;
közepén egy fényes templom áll,
oly értékes, mint a földön semmi más.

benne egy csodálatos áldást rejtő edény,
amelyet a legfőbb szentségként őriznek.
Angyalok serege hozta (egykor) a földre
és bízta a legnemesebb emberekre.

Minden évben galamb száll le az égből
hogy megerősítse csodás erejét.
Ez az erő a Grál, amelyet az áldottan
tisztá hét oszt szét lovagjai között.

(Perceval ou le Conte du Graal) c. – befejezetlen – lovagi románcát tartják.³

A valószínűsíthetően 1160–1191 között élt szerző családneve nem ismert. Egyes források a Crestien il Goisként ismert, később katolikus hitre áttért zsidó trubadúrköltővel azonosítják, neve „de Troyes” toldaléka lakóhelyét (ti. troyesi) jelöli.⁴ Verse eredeti változata 9000 sort tartalmazott, későbbi szerzők – részben *Wauchier de Denain* (más forrásokban: *Gauchier de Donaing*), részben *Gerbert de Montreuil* és a csak vezetéknévvel ismert *Manassier* – további 54000 sorral egészítették ki.⁵ A történet főhőse az ifjú Perceval, aki lovag apja példáját követve hasonló dicsőségre vágyik. Anyja azonban férje korai elvesztését követően óvja fiát a kardforgatástól, a lovagi eszmények követésétől. Látna azonban eltökéltségét végül nem áll az útjába. Az ifjú lovag találkozik Gawainnal és a Kerekasztal Társaság más lovagjaival, eljut a Grált őrző utolsó királyig, a lándzsával ágyékán ejtett sebbel nyomorékká tett Halászkirályig, ám elmulasztja feltenni azt a kérdést – ártulja el a Grál titkának kulcsát –, amivel meggyógyíthatná. Útja során legyőzi Sir Kayt, Artúr király ellenségét. A király megkeresi és felkéri, hogy álljon lovagjai közé. Perceval beteljesülni látja célját és indul, hogy csatlakozzon a lovagokhoz. Útközben furcsa álmot lát: férfiak és lányok ünnepélyes menete halad el szemei előtt, a férfiak egyike véres lándzsát tart a kezében, az egyik lány igényesen díszített grált, egy másik lány pedig ezüstitálat visz. (Hogy mit takar a „grál”, nem derül ki a szövegből.) Útját folytatva találkozik egy titokzatos nővel, aki felelősségre vonja, amiért nem teljesítette a számára elrendelt küldetést: nem szerezte meg a Halászkirálytól a Grál titkát.⁶ A történet itt megszakad, s más lovagokkal folytatódik. A kehely az eredeti történetben nem, csak a későbbi kiegészítésekben jelenik meg, mint a Grál hordozója. A folytatásokban azután Parceval veszi át őrzését, megszerzi a véres lándzsát és felemelkedik a mennybe.⁶

Egy másik francia költő, *Robert (Roberz) de Boron (Bouron, Borron, Beron)* 12. század elejéről fennmaradt két, egyaránt nyolc szótagú, utóbb prózai változatban kiegészített *Joseph d'Armathie ou le Roman de l'histoire dou Graal* (Arimathiai József, avagy a Grál története) c. töredéke már az utolsó vacsorán Jézus által használt kelyhet említi, ami be *Arimathiai József* a keresztre feszítéskor a dárda ejtette sebből kifolyó vért felfogta.^{3,7}

Arimathiai József nem azonos Jézus nevelőapjával, *Szent Józseffel*. Jézus egyik tanítványa volt, de nem tartozott az „apostoli szűk körbe”,

így az utolsó vacsorán sem vett részt. Aligha valószínű tehát, hogy hozzáfért a kehelyhez. Sőt, a kanonizált bibliaváltozatok szerint a keresztre feszítéskor sem volt jelen, a tanítványok közül ugyanis csak – a később szentté emelt – *János*, a negyedik evangélium szerzője jelent meg a Golgota (vagy Kálvária) hegyen *Szűz Máriával* és a Magdalából származó – bűnbánó – *Mária Magdolnával*.

Az utolsó vacsorán használt borral töltött kupát, amiről Jézus azt mondja tanítványainak, hogy „ez a kehely az új szövetség (az én véremlében)”, *Lukács* is említi evangéliuma 22. fejezetében. Nem esik azonban szó arról, hogy szerepe lenne később, a keresztre feszítéskor is.⁸

A középkori német epikus irodalom egyik legnagyobb formátumú dalnoka, *Wolfram von Eschenbach* *Parzival* c., a 13. század elejére datált művében a Szent Grált drágakő tömbként azonosította. (Egyes források a közelebbi anyagát is megjelölik, s achátként nevezik meg.⁸) A *Parzivalban* említődik először *Munsalvaesche*, a Grált rejtő erődítmény és első őrzője, *Titur*. A később *Monsalvatnak* nevezett vár nevét egyébként a *mons salvationis* (=az üdvösség hegye) latin kifejezésből eredeztetik és egyes források egykori helyeként a katalán *Montserrat* hegyét jelölik meg.^{3,9} A 13. század második felében íródott *Lancelot-Grail* (Vulgata) prózaciklusban *Corbenic* a vár neve.³

Az eredeti *Chretien*-történethez visszanyúló, pontosan még nem azonosított szerző – a zsidó történetíró, *Titus Josephus Flavius*, esetleg az írnok szerzetes, az *Estoire de Merin*ből való *Josephus* – által jegyzett *Perlesvaus* (más forrásokban *Li Hauz Livres du Graal* [A Grál nemes könyve]) c. töredék említi a Grál későbbi elrablását. E latin, illetve közép-walesi nyelvű változatban fennmaradt, a 14–16. század között született, a kelta, illetve „breton” folklórból merített elemekkel ötvözött írás részletesen elbeszéli a lovagok tetteit, kitérve az ideális lovageszményt megtestesítő, „naiv” Perceval és jobbára saját céljait hajtó társai, *Lancelot* és *Gawain* (Gauvain) különözését.^{10,11}

Csak a teljesség kedvéért említem, hogy létezik a fentiektől merően eltérő Grál-értelmezés is, ami a pokolra taszított ördög szarvából letörött résszel azonosítja, ami akkor vált le róla, amikor az isteni erő a mélybe taszította. A Grál tehát itt a gonoszt, a sötétséget legyőző erő szimbóluma.

Hogyan lett az eredeti forrásokban szereplő ezüstitáliból vagy drágakőből serleg, az utolsó vacsorán használt kupa

vagy a keresztfára feszített *Krisztusból* kiömlő vért felfogó kehely? E metamorfózis forrása alighanem a 4-5. században keletkezett. *Nikodemus* evangéliumaként ismert, hivatalosan *Acta Pilati* (Pilatus cselekedetei) c., apokrifként számontartott írás.

Ez a legrégebbi részeit tekintve görög nyelvű, de töredékeiben számos további nyelven fennmaradt „evangélium” két részből áll. Az előbbi *Pilatus* cselekedeteit, a második rész, a *Descensus ad inferos*, *Jézus* pokolra szállását, a „pokol megrázkódtatását” beszéli el. Az első rész is két nagyobb egységre tagolódik, az 1-11. fejezet *Jézus* perét, a 12-16. fejezet pedig feltámadását foglalja össze. Itt esik szó az utolsó vacsoránál használt kehelyről, amelybe a keresztre feszítéskor – a később *Jézus* testét *Pilatus*tól elkérő és eltemettető – tanítványa, *Arimathiai József* a vérét is felfogja.¹² (Elbeszéli *József* börtönbe vetését, majd szabadulását is, de ennek a Grál tekintetében nincs relevanciája.) Újabb források szerint a pokolbeli eseményeket tárgyaló 17-27. fejezet nem volt az eredeti görög nyelvű szöveg része.¹³

Az apokrif és kanonizált írások keveredését és összerosódását jól tükrözi, hogy a *Jézus* testét eltemettető *Arimathiai József* mind a négy „hivatalos” bibliában – az Újszövetség első négy könyvében – szerepel. *József* tehetős ember volt, előre saját sírboltot építtetett, ebbe helyezte el a keresztről leemelt testet.

Amint azt ez előzőekben áttekintettek tükrözik, a Grál-mondakör a kelta, francia és germán folklór keveredéséből alakult ki és számos további legenda, köztük a *Lohengrin*-történet forrása.

I A LOHENGRIN-LEGENDA

Lohengrin első említése *Loherangrin* néven, mint *Parzival* és *Condwiramurs* fia, *Wolfram von Eschenbach* már említett művében található.^{3,14} Hattyú vonta csónakon megjelenő lovagról azonban említés történik egy valamivel korábban, 1190 körül született „lotaringiai”¹⁵ – legkorábbi szerzője, *Garin de Loherain* nevére elnevezett ciklusként ismert –, de „keresztes hadjárat ciklusként”¹⁴ is számontartott mondafüzérben is.

A lotaringiai gyűjtőnév onnan ered, hogy e földrajzi terület létrejöttét és uralkodói történetét dolgozza fel, míg a „keresztes hadjárat ciklus” név arra utal, hogy szereplői e történelmi kor szülöttei.

Előbbi több egymást követő szerző munkája, akiket mára az irodalomkutatás név szerint is azonosított.¹⁵

E ciklus *Le Chevalier au Cigne* (A hattyús lovag) c. része a hőst *Helios* néven, *Orient of L'Islefort* (vagy *Illefort*) és felesége, *Beatrix* fiaként említi.¹⁶ A történet több változatban maradt fenn és végső soron a Jeruzsálemi Királyság első uralkodója, *Gottfried von Boullion* családjának eredetét öltözteti mondaköntösbe. (Más forrás a történetet *Naissance du Chevalier au Cigne* címmel jelzi, hőst *Eliás*nak nevezi, aki hattyú vonta csónakon jelenik meg a jogaitól megfosztott *Bouillon* hercegnő védelmezésére. Megmenti, összeházasodnak, s frigyükből születik lányuk, *Ida*, aki azután *Gottfried* és testvérei anyja lesz.¹⁴)

Az alapmozzanatot használta fel a német költő, összekötve a Grál mint a tisztaság és igazságosság fölött örökös felsőbbrendű erő és a hattyú vonta lovag történetét. Az előtörténetben *Loherangrin* és ikertestvére, *Kardeiz* úgy döntenek, hogy előbbi apjával, *Parzevállal* marad és belép a lovagok közé, míg utóbbi apjuk világi földjeinek irányítója lesz. A Grált őrző lovagok titkos küldetése, hogy irányítóként segítsék a védelmezőket veszített népeket. *Loherangrin* ezzel a céllal indul a *Brabanti Hercegség*be is. A herceg ugyanis fiú utód nélkül halt meg, s leánya, *Elsa* fél, hogy nem tudja megvédelmezni birodalmát. *Loherangrin* hattyú vontatta csónakon érkezik és felajánlja védelmét, de figyelmezteti, hogy soha ne kérdezze a nevét és származását. A történet azután a *Wagner* operájából ismertek szerint folytatódik.¹⁴

Wolfram von Eschenbach történetét a 13. században egy *Nouhusius* (*Nouhuwius*) nevű szerző szőtte tovább. A lovag nevét *Lohengrin*re változtatta, s árnyaltabbá tette *Elsa* tiltott kérdésének elhangzását: a hercegnőnek ugyanis rosszakarói a fülébe juttatták, hogy a lovag nem nemesi származású, egyúttal az eseményeket a Szent Római Birodalomba helyezte.¹⁴

Terjedelmi korlátok folytán el kell tekintenünk a *Lohengrin* cselekményének részletes ismertetésétől. Szükséges azonban megemlíteni, hogy a már ismerteken túl egy fontos szállal bővül a cselekmény. *Telramund* gróf ugyanis, akit a herceg halálos ágyán kiskorú fia, *Gottfried* herceg és nála egy évvel idősebb leánya, *Elsa* gyámjával nevezett ki, azzal vádolja meg a lányt, hogy titkolt szeretőjével megölte testvérét, hogy ezáltal, ő lehessen a hercegség feje. *Telramund*

korábban feleségül kérte Elsát, azonban a hercegnő kikoszarazta, így azután Radbod fríz herceg leányát, Ortrudot vezette oltár elé, aki későbbi cselszövéseiben a társává válik. Sőt, ő az, aki varázslatával hattyúvá változtatja a kis herceget. Madarász Henrik király – aki eredetileg azért utazott Brabantba, hogy a magyarok elleni harchoz fegyveres támogatást kérjen –, maga elé rendeli Elsát és felszólítja, hogy bizonyítsa be ártatlanságát. A lány védekezés helyett álmáról számol be, amelyben hattyú vontatta csónakon egy ismeretlen lovag érkezik, hogy megvédje őt. A lovag meg is érkezik, párviadalban legyőzi Telramundot – de megkíméli életét – és feleségül kéri a hercegnőt. Elsa boldogan mond igent és esküvel fogadja kérése figyelemztetését, hogy soha nem kérdezheti kilétét. A nász után Ortrud ülteti el benne a kételyt, ami azután a tiltott kérdés elhangzásához vezet. A lovag felfedi kilétét és mivel így sérthetlensége megszűnik, távoznia kell. Felismervén azonban, hogy a megszeretett lány csalárd mesterkedés áldozataként szegte meg esküjét, imával fordul a Grálhoz. Kérése meghallgatásra talál. Gottfried herceg visszatér. Lohengrin őt nevezi meg Brabant új uraként.¹⁷

I A GRÁL – KEHELY VAGY SZIMBOLIKUS SZERZŐDÉS?

A grál szót ma az ófrancia graalból származtatják, ami széles szájú edényt jelent. A nyugati kultúrában kialakult „Szent Grál” (latinul: Sanctus Grail, franciául: Saint Graal) szókapcsolat kialakulására két etimológiai magyarázat ismert. Az egyik a sangrail (=réztárgy, itt: kehely) fogalomból eredezteteti, amely „saint”-té módosulása a legelterjedtebb vallás, a katolicizmus hatásának tartható. A másik levezetés az ófrancia sang rail (=királyi vér) szókapcsolatból származtatja. Ez utóbbinak a már említett és más apokrif „evangéliumok” a forrásai. Egy változat szerint a vért tartalmazó kelyhet Arimathiai József egy tizenkét fős csapattal Angliába vitte. Ott elkészítették az utolsó vacsora asztalának pontos mását és felállították köré templomukat. E tizenkét egykori tanítvány öltött lovagi öltözéket és nevezte magát a Grál védelmezőinek. E mozzanat később számos történetfűzér, legenda és képzelte történet forrásává vált.¹²

Egy másik apokrif változat szerint a kehely átvitt értelemben a már említett magdalai – bűnbánó – Mária Magdolna méhe, amely Jézus gyermekeit hordozta, így a „királyi vér” az ő utódait jelenti.⁸ (E változat Fülöp „evangéliumán” alapul, egyes források a gyermekek – egy

fiú és egy leány – nevét is tudni vélik. Ezt a történetet használja kiindulásnak a Da Vinci kód c. film is, a kérdés további követése már kívül esik szorosan vett témánkon.)

A legendáknak, a csodaerőbe vetett hitnek azután számos vámszedője is akadt. Egy forrás szerint állítólag csak Európában mintegy 200 olyan mives serleg található, amelyet egykor a Grált őrző kehelyként azonosítottak. Állították pl., hogy a léoni Szent Izidor bazilikában őrzött kehely lenne a nevezetes edény. Megtalált dokumentumok alapján azonban spanyol tudósok beazonosították, hogy a szentként tisztelt ereklye valójában egy kasztíliai hercegnő kupája.¹² Véltek a nevezetes tárggyal azonosnak a valenciai vagy a genovai San Lorenzo-katedrális egy-egy serlegét, miként az angliai Glastonbury Tor dombon, a skót Rosslyn-kápolnában, a montserati kolostorban vagy lengyelországi kegyhelyeken őrzött ereklyék egyik-másikát is.^{8,18} Mindegyik esetében hitelesnek látszó történet is alátámasztotta az emléktárgy odakerülését, míg tudományos bizonyítékok azt meg nem cáfolták. (Ugyanígy a szent vagy Longinus-lándzsának [Lancea Longini] is számos „eredetijéről” derítették ki, hogy nincs kapcsolata a bibliai eseményekkel.¹²)

A Longinus név annak a római katonának a neve, aki Poncius Pilátus képviselésében a keresztre feszített Jézus halálát volt hivatott megerősíteni, s aki ezért a testet átszúrta. Longinus későbbi sorsát is a már említett Nikodemus „evangéliuma” beszéli el.

A Grált a tárggyiasult valósággal azonosítani alighanem tévedés. Jóval összetettebb fogalom. Amint azt egy közel-múltban megjelent elemzés is kifejti: „...szimbólum, ami felülmúlja a pusztán történelmi tárgyakat és spirituális vágygá válik, ami egyesíti az emberi törekvéseket és az isteni misztériumot... Titka, hogy nem tárggyiasult formája – kő, csésze, ereklye – a lényege, hanem az értelem: a megfoghatóvá tett isteni és az örök élet reményének keresése.”¹³ Ha úgy tetszik, a felső erőbe vetett hit, a transzcendentális kapcsolat reménye.

I WAGNER ÉS A GRÁL

A német zeneszerző két nagylélegzetű műve foglalkozik a Grál-mondakörrel. Közülük az egyik az utolsó operája – a műfaji meghatározása szerint színpadi ünnepi játék (Bühnenfestspiel) –, a Parsifal, ami lényegében az előzőekben ismertetett Chretien de Troyes-történetet követi. (A Halászkirályt e változatban Amfortasnak hívják,

s a soha nem gyógyuló sebet a Grál-lovagok ádáz ellensége, Klingsor varázsló ejti rajta.)

A másik a Lohengrin, amely történetéről először a német író-könyvtáros, mese- és mondagyűjtő *Ludwig Bechstein* *Deutsche Sagen* (Német mondák) c. gyűjteményében olvasott. (Más adat szerint a Grimm testvérek német mondagyűjteményének *Lohengrin zu Brabant* c. elbeszélése volt az elsőként olvasott változat.) A Grál kérdéskörének körbejárását ezt utóbbi kapcsán kezdtük, térjünk hát vissza az eredeti gondolathoz.

Wagner a történettel párizsi tartózkodása idején, 1841–42-ben foglalkozott először, de más – mint utóbb kiderült, kedvezőtlenül fogadott – munkái miatt akkor félretette a témát. A tényleges komponálás csak Drezdába történő visszatérését követően, 1845-ben kezdődött, amikor a helyi udvari operaház karmestereként tevékenykedett.

1865-ban íródott visszaemlékezése szerint feleségével, *Minnával* Marienbadba utazott, az akkor rendkívül népszerű kikapcsolódásnak

számító fürdőkurára. Itt olvasta *Wolfram von Eschenbach* *Parzivalját*, s ahogyan írja, egyszer csak „*Lohengrin hirtelen feltáruva állt előttem teljes páncélban az egész anyag átfogó drámai adaptációjának közepontjában... Férfiasan küzdöttem a kísértés ellen, hogy papírra vessem a tervet. De becaptam magam: alighogy a déli fürdőbe léptem, olyan vágy fogott el, hogy megírjam a Lohengrint, hogy képtelen voltam a fürdőben eltölteni az előírt órát, már néhány perc múlva kiugrottam, és alig bírtam újra rendesen felöltözni, és mint egy örült rohantam a szállásomra, hogy papírra vessem azt, ami megszállott.*”⁴

A munkát több változat készítése után 1848-ban fejezte be. A mű bemutatására 1850-ben – a zeneszerző kifejezett kérésére, a nagy német költő iránti tisztelete jeléül, *Johann Wolfgang von Goethe* születésnapján –, augusztus 28-án került sor, nagy sikerrel. Az ősbemutatót *Liszt Ferenc*, *Wagner* támogatója, atyai barátja és – lányával, *Cosima Liszttel* 1870-ben kötött második házassága révén – későbbi apósa vezényelte. A zeneszerző a premieren az 1848-as forradalomban való részvétele és száműzetése miatt

A *Wagner Lohengrin* c. operája harmadik felvonásában elhangzó Grál-elbeszélésnek az előadások többségén – miként az ősbemutatón is – elhagyott része, valamint a gondolatiságát követő, de nem szó szerinti fordítása (WG)

Nun höret noch, wie ich zu euch gekommen!
Ein klagend Tönen trug die Luft daher,
daraus im Tempel wir sogleich vernommen,
dass fern wo eine Magd in Drangsal wär’.

Als wir den Gral zu fragen nun beschickten,
wohin ein Streiter zu entsenden sei,
da auf der Flut wir einen Schwan erblickten,
zu uns zog einen Nachen er herbei:

mein Vater, der erkannt des Schwanes Wesen,
nahm ihn in Dienst nach des Grales Spruch,
denn wer ein Jahr nur seinem Dienst erlesen,
dem weicht von dann ab jedes Zaubers Fluch.

Zunächst nun sollt’ er mich dahin geleiten,
woher zu uns der Hilfe Rufen kam,
denn durch den Gral war ich erwählt zu streiten,
darum ich mutig von ihm Abschied nahm.

Durch Flüsse und durch wilde Meereswogen
hat mich der treue Schwan dem Ziel genaht,
bis er zu euch daher ans Ufer mich gezogen,
wo ihr in Gott mich alle landen saht.

Halljátok hát, hogyan kerültem ide!
A levegő gyászos hangot hordozott,
A templomban azonnal tudtuk,
hogy valahol távol egy lányt baj ért.

A Grálhoz fordultunk, hogy tudja meg,
hová kell harcost küldeni,
s akkor hattyút láttunk a vízen,
mely hajóként szállt felénk:

Apám felismerte a hattyú jelentését,
s szolgálatba fogta, a Grál utasítására,
mert aki egy évet áldoz szolgálatára,
utána minden varázslat átka róla eltűnik.

Először is oda kellett vezetnie (engem),
ahonnan a segítségkérés érkezett,
mert a Grál választott ki, hogy harcoljak,
ezért bátran elköszöntem tőle.

Folyókon és vad tengeri hullámokon át
vitt a hűséges hattyú a célhoz közel,
s odaérve a parthoz simult,
ahol az Istenben bízva engem megláttatok.

személyesen nem lehetett jelen. Liszt Ferencet ezért levélben „instruálta” a bemutatót illetően, határozottan kérve, hogy „úgy adja elő, ahogyan írva van, rövidítések nélkül”. Később egy részlet tekintetében mégis kérte a változtatást. Ez a részlet a Grál-elbeszélés volt. Ennek létezik ugyanis egy második része, amit az előadások többségén – miként az ősbemutatón is történt – elhagynak.

Elterjedt az a vélekedés, hogy Wagner a főszerepet megszólaltató tenoristának tett engedményt, a zeneileg roppant igényes – és jobbára a középhangokon mozgó szólama ellenére jelentős erőfeszítést igénylő –, ugyanakkor a mű kulcsjelenetét képező részlet meg rövidítésével. Ám a német mesterre nem volt jellemző az énekek különösebb kímélése, s későbbi levelezéséből egyértelműen kiderül, hogy egészen más szándék állt kérése háttérében. Attól tartott ugyanis, hogy a második rész megszólaltatásával elvesz a jelenet drámaisága, a Grál, az igazságosság fölött örökös erő és elrendeltetés felfedése.¹

E második rész ismeretének hiányában nem derül ki, hogy a hatyú nem általában a Grál-lovagok kísérője – legalábbis az operai verzió szerint –, hanem maga is varázslat áldozata („apám felismerte a hatyú jelentését”), mint később kiderül, az Ortrúd által hatyúvá változtatott Gottfried herceg. Nélküle az is homályban marad, miért kellene egy évnek eltelnie (a szöveggönyv szerint: „Ó Elza! Nur ein Jahr an deiner Seite”), hogy a varázslat megtörjön („mert aki egy évet áldoz [a Grál] szolgálatára, utána minden varázslat átka róla eltűnik”). Így válik érthetővé továbbá, hogy Lohengrin Grálhoz szóló imája miért hoz mégis feloldozást a kis herceg és a brabanti nép számára.

A Lohengrint – számos más operával egyezően – a világ színpadain ma is több-kevesebb rövidítéssel játsszák. Egy adatbázis szerint a valaha élőben (színpadon/hangversenyen) előadott mű legrövidebb játsszási ideje 3 óra 7 perc volt (s az olasz karmester, *Alberto Erede* nevéhez fűződik), míg a leghosszabb időtartamot a marokkói születésű, német *Heinz Tietjen* dirigálásával jegyezték (3 óra 52 perc). A bayreuthi előadások hossza 3 óra 7 perc és 3 óra 45 perc között változott.²⁰ A Grál-elbeszélés eredeti változatában csak 1936-ban hangzott el, a Bayreuthi Fesztiválon. Az opera teljes hangfelvételei között is csak három tartalmazza az eredeti változatot, közülük az egyik *Kónya Sándor* főszereplésével készült.¹

I MÉG NÉHÁNY ÉRDEKESSÉG A LOHENGRIN KAPCSÁN

Wagner operája három idősíkot mos egybe. I. (*Madarász*) *Henrik* korát (a 9–10. századot) – a cselekmény „hivatalosan” megjelölt idejét –, a Brabanti Hercegség létrejöttét (11–12. század) és a Grál-mondakör születését (12–13. század). Ráadásul változatlanul hagyta a *Grimm* testvérek meseváltozatában szereplő antwerpeni helyszínt, ami a kortárs német történetíró, *Widukind von Corbey* feljegyzéséből ismert módon történelmileg bizonyosan tévedés. A király szózata ugyanis a valóságban nem ott, hanem Szászországban (véltetően Merseburgban) hangzott el (ez volt az a beszéd, amelyben *Henrik* a magyarok ellen hadba induló seregéhez katonákat kért).^{20,21} Késői elemzések szerint az idősíkok összemosása azon szándék jegyében született, hogy a történeteket korok felettivé emelje. Az opera íródásának ideje „az egységesülő német birodalom” évtizede. *Wagner* a leendő – brabanti – uralkodó isteni hatalom által történő kijelölésével egy vélekedés szerint az erős Németország és rátermett irányítója iránti vágyát fejezte ki.²¹ Így lehetett? Ki tudja. Egy a sok lehetséges értelmezés szerint.

Az eredeti Parzeval történetben az elhunyt brabanti hercegnek nem volt fiú utóda. Leányát éppen az sodorta veszélybe, hogy a hercegség uralkodócsaládjai gyengének, esendőnek tartották ahhoz, hogy egy országot irányítson. Így szerepel a *Grimm* testvérek mondaváltozatában is. (Itt a hercegnő Lohengrinnel nászra lép, frigyükből két gyermek születik. Ám egy alkalommal az ott vendégeskedő *Cleve* herceg kérdezősködni kezd a lovag származásáról. Ez ültet bogarat hitvese fülébe. A tiltott kérdés elhangzása után a változatban is távozik Lohengrin, utódként fiát jelölve meg. A hatalom átadásának jelképeként neki ajándékozta az egykor anyjától kapott gyűrűt.²²) A szerelmi szál s a két gyermek szerepeltetése így minden bizonnyal a szöveget is jegyző zeneszerző ötlete. Nála *Elsát* éppen az sodorja bajba, hogy öccsét – de mint fiúgyermeket a hercegi trón örökösét – *Ortrúd* elvarázsolja, a hercegnőt vádolva meg megölésével.

A Lohengrinhez fűződik egyébként az operajátszás egyik legnagyobb „bakija”. Főhőse *Leo Slezak*, a neves osztrák Wagner-tenor, aki egy 1913-as bécsi előadáson Lohengrin búcsúzásakor – véltetően

kissé illumináltan – nem lépett rá a színpadról kiinduló hattyú vontatta csónakra. Helyette a dermedten álló Elzához fordult a nézőtéren ülők által is jól hallható szavakkal: „Wann kummt der nächste Schwan?” (Mikor jön a következő hattyú?). A történet hiteles, mivel a tenorista maga is leírja emlékirataiban. Állítólag ugyanez történt a korszak nagy dán tenoristájával, *Lauritz Melchiorral* is 1937-ben, a New York-i Metropolitan előadásán.¹⁴

Mi tehát a Grál? Tárgyasult fogalom, mitikus hatalom, az isteni kegyelem szimbóluma? Bár – amint azt az előzőekben áttekintettük – mindegyik megközelítés lehetséges, a leghelyesebb értelmezés szerint: mindez együtt.²³ Az emberiség örök igénye és reménye egy felső igazságosságba vetett hit és annak megvalósulását beteljesítő erő iránt.

IRODALOMJEGYZÉK

1. Gralserszählung. Wikipedia [Internet]. 2004. 04. 14. Frissítve: 2023. 11. 08. (megtekintve: 2025. 02. 21.) Német. <https://de.wikipedia.org/wiki/Gralserszählung>
2. Wagner R; Lányi V, Horváth Á (ford.): Lohengrin. TarjánGZ [Internet]. (megtekintve: 2025. 02. 21.) <http://www.tarjanzg.eu/libretto/szovegek/loheng.txt>
3. Holy Grail. Wikipedia [Internet]. 2001. 12. 22. Frissítve: 2025. 02. 03. (megtekintve: 2025. 02. 21.) https://en.wikipedia.org/wiki/Holy_Grail
4. Chrétien de Troyes. Wikipedia [Internet]. 2003. 01. 19. Frissítve: 2024. 11. 08. (megtekintve: 2025. 02. 21.) https://en.wikipedia.org/wiki/Chrétien_de_Troyes
5. Tearle O: Summary and analysis of the Fisher King myth. Interesting Literature [Internet]. 2022. 09. 05. Frissítve: 2024. 03. 31. (megtekintve: 2025. 02. 21.) <https://interestingliterature.com/2022/09/fisher-king-myth-summary-analysis>
6. Perceval, the Story of the Grail. Wikipedia [Internet]. 2005. 09. 14. Frissítve: 2025. 01. 10. (megtekintve: 2025. 02. 21.) https://en.wikipedia.org/wiki/Perceval,_the_Story_of_the_Grail
7. Robert de Boron. Wikipedia [Internet]. 2005. 01. 09. Frissítve: 2024. 08. 29. (megtekintve: 2025. 02. 21.) https://en.wikipedia.org/wiki/Robert_de_Boron
8. Dian D: Szent Grál: az sem biztos, hogy létezik, de Európában több száz van belőle. WMN [Internet]. 2024. 09. 03. (megtekintve: 2025. 02. 21.) <https://wmn.hu/kult/63293-szent-gral-az-sem-biztos-hogy-letezik-de-europaban-tobb-szaz-van-belole>
9. Corbenic. Wikipedia [Internet]. 2006. 07. 03. Frissítve: 2025. 01. 04. (megtekintve: 2025. 02. 21.) <https://en.wikipedia.org/wiki/Corbenic>
10. Perlesvaus. Wikipedia [Internet]. 2006. 08. 31. Frissítve: 2024. 10. 27. (megtekintve: 2025. 02. 21.) <https://en.wikipedia.org/wiki/Perlesvaus>
11. Sashegyi G: A Grál Nemes Könyve – Perlesvaus. Palimpszeszt [Internet]. Budapest, 1997. 11.; 1997(7): 05. (megtekintve: 2025. 02. 21.) <https://magyar-irodalom.elte.hu/palimpszeszt/07-szam/05.htm>
12. Kádár H: Valódi-e a Grál, a szent lándzsá és a keresztfá? Erdélyi Napló [Internet] 2018. 03. 30. (megtekintve: 2025. 02. 21.) <https://erdelyinaplo.ro/elo-emlekezet/valodi-e-a-gral-a-landzsas-es-a-keresztfa>
13. Reid, GJ: Acta Pilati (Acts of Pilate). Apocryphal work also known as 'Gospel of Nicodemus'. Catholic answers [Internet]. (megtekintve: 2025. 02. 21.) <https://www.catholic.com/encyclopedia/acta-pilati-acts-of-pilate>
14. Lohengrin. Wikipedia [Internet]. 2005. 05. 26. Frissítve: 2024. 08. 20. (megtekintve: 2025. 02. 21.) <https://en.wikipedia.org/wiki/Lohengrin>
15. Lorraine cycle. Wikipedia [Internet]. 2005. 03. 19. Frissítve: 2024. 10. 30. (megtekintve: 2025. 02. 21.) https://en.wikipedia.org/wiki/Lorraine_cycle
16. Knight of the Swan. Wikipedia [Internet]. 2005. 05. 26. Frissítve: 2024. 05. 04. (megtekintve: 2025. 02. 21.) https://en.wikipedia.org/wiki/Knight_of_the_Swan
17. Winkler G: Wagner: Lohengrin. In: Barangolás az operák világában. IV. kötet. Tudomány Kiadó, Budapest, 2006. pp. 3014-3026.
18. Hart B: The legend of the Holy Grail: relics, reliquaries, and the cultivation of a medieval tradition. Medieval History [Internet]. 2024. 09. 01. (megtekintve: 2025. 02. 21.) <https://historymedieval.com/the-legend-of-the-holy-grail-relics-reliquaries-and-the-cultivation-of-a-medieval-tradition>
19. Predota G: 28 August: Wagner's Lohengrin was premiered. On this day. Interlude [Internet]. 2023. 08. 28. (megtekintve: 2025. 02. 21.) <https://interlude.hk/on-this-day-28-august-wagner-lohengrin-was-premiered>
20. Lohengrin. Wikipedia [Internet]. 2004. 03. 07. Frissítve: 2024. 09. 27. (megtekintve: 2025. 02. 21.) Német. <https://de.wikipedia.org/wiki/Lohengrin>
21. Bermbach U; Balázs I (ford.): A fejedelem mint republikánus. Wagner Lohengrinjéhez. Muzsika 2004; 47(6): 14-23. Hozzáférhető (2025. 02. 21.): <https://www.epa.oszk.hu/00800/00835/00078/1340.html>
22. Lohengrin zu Brabant. Märchenbasar [Internet]. (megtekintve: 2025. 02. 21.) Német. <https://maerchenbasar.de/lohengrin-zu-brabant>
23. The quest for the Holy Grail (The Self). Eternalised [Internet]. 2023. 08. 23. Frissítve: 2024. 01. 10. (megtekintve: 2025. 02. 21.) <https://eternalisedofficial.com/2023/08/23/the-quest-for-the-holy-grail-the-self>